

*Середницька Інга Анатоліївна,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін ОДУВС*

*Лазаренко Марія Михайлівна,
науковий співробітник відділу
організації наукової роботи,
слухач магістратури ОДУВС*

ГЕНЕЗИС ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Лазаренко М.М., Середницька І.А. Генезис правового виховання

Анотація: У статті розглянуто питання ідеї виникнення та розвитку правового виховання. Здійснено детальний аналіз визначень поняття «правове виховання», наданих науковцями. Запропоновано нове тлумачення досліджуваного терміну.

Ключові слова: правове виховання, правова культура, активна правомірна поведінка, правосвідомість, правове виховання особи, вплив, теорія правового виховання, поведінка.

Лазаренко М.М., Середницкая И.А. Генезис правового воспитания

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы идеи возникновения и развития правового воспитания. Осуществлен подробный анализ определений понятия «правовое воспитание», предоставленных учеными. Предложено новое толкование исследуемого термина.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовая культура, активное правомерное поведение, правосознание, правовое воспитание личности, влияние, теория правового воспитания, поведение.

M.M. Lazarenko, I.A. Serednytska The genesis of legal education

Summary: We considered the idea of the emergence and development of legal education. The detailed analysis of the definitions of "legal education" provided by scientists. A new interpretation of the studied period.

Keywords: legal education, legal culture, active good behavior, justice, legal education entities, the impact theory of legal education, behavior.

Постановка проблеми. Здатність людини розуміти правила співжиття і вимоги законів та відповідно поводитися не є вродженою, вона формується під впливом спеціальних виховних заходів. Сучасна соціально-економічна ситуація в суспільстві не сприяє забезпеченню правового виховання особи на достатньому рівні. Для з'ясування причин низького рівня правовихованості громадян необхідним є, в першу чергу, розглянути правове виховання як державно-правову категорію.

Виходячи з цього, **метою даної наукової статті** є висвітлення загальних тенденцій теоретичного обґрунтування поняття «правового виховання» у світлі вітчизняної та сучасної думки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історичні корені ідеї правового виховання беруть свій початок ще зі стародавніх часів. Так, зародженню питань правового виховання сприяли наступні чинники: формування у зростаючого покоління ціннісних уявлень про мораль та право, започаткування певних правових традицій, праці філософів Стародавньої Греції (Сократа, Платона, Аристотеля), введення у Стародавньому Римі «Законів XII таблиць», прогресивні ідеї педагогів-гуманістів епохи Відродження (Н. Макіавеллі, Т. Мора, Т. Кампанелли, Д. Прістлі), усебічна розробка та обґрунтування філософами і педагогами часів Просвітництва питань громадянського та морального виховання (Д. Локк, Ш. Монтеск'є, К. Гельвецій, Г. Гегель) [1, с. 134].

Водночас, розвиток ідеї правового виховання на національному рівні був зумовлений необхідністю у процесі формування у громадян почуття

законності. Підтвердженням цьому є розробка перших педагогічних пам'яток Київської Русі: «Руська правда», «Слово о полку Ігоревім», «Слово про Закон і Благодать» тощо. Не менш важливе значення у процесі становлення та розвитку ідеї правового виховання відігравали також морально-правові твори українських письменників (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка) та педагогічна спадщина К. Ушинського, М. Пирогова, А. Макаренка, В. Сухомлинського [2, с. 52].

На межі XIX-XX ст. в літературі розпочинається теоретична розробка поняття «правове виховання». Так, у 20-30-х роках XX ст. правове виховання розглядалось крізь призму комуністичного виховання. Воно зводилось до відповідності основним партійним постулатам. Наприклад, партійність, як принцип виховання – основа правової освіти й навчання; тісний зв'язок класового інтересу з інтересами єдиної партії, яка й формувала мету, завдання, зміст і методику всієї навчально-правової діяльності; свобода, як внутрішнє усвідомлення необхідності, яка передбачала майже повне розчинення особистості в проблемах і інтересах комуністичної партії [3, с. 56]. У 40-50-х роках XX ст. розвиток теорії правового виховання досяг рівня автономного розділу комуністичного виховання, що призвело до визначення правового виховання у «широкому» та «вузькому» значеннях.

На сьогодні, майже всі сфери людської життєдіяльності пронизані поняттям «правове виховання». Воно вживається не тільки в педагогічній, філософській, соціологічній та правовій літературі, але й у повсякденному спілкуванні між людьми та засобах масової інформації (ЗМІ). На жаль, серед плюралізму наукових досліджень, направлених на розуміння природи правового виховання, а саме розкриття його сутності, змісту та основної мети, не існує єдиного погляду на визначення поняття такої державно-правової категорії як правове виховання.

Окремі аспекти правового виховання досліджувалися такими вченими як В. Альхіменко, О. Бариховська, Г. Давидов, В. Лозова, А. Міцкевич, В. Обухов, Є. Пенцова, І. Рябко, А. Тарас, Г. Троцько, М. Фіцула, Д. Ягулов,

А. Долгова, Т. Кириленко, М. Козюбра, А. Міцкевич, В. Найбіч, В. Обухов, О. Пометун, І. Рябко, Є. Татаринцева, В. Владимірова, А. Стаканков, Н. Волкова, В. Головченко, Д. Керимов, Ю. Кобринський, Л. Нечепоренко, М. Подберезський, І. Рябко, О. Скакун, Н. Крестовська, Л. Матвєєва, А. Брудний, О. Дамаскін, В. Зюбін та іншими. У зв'язку з тим, що існує досить багато різноманітних поглядів, наведемо деякі приклади тлумачення поняття «правового виховання» та проаналізувати їх.

Отже, в педагогічній літературі правове виховання розглядається як складова цілісного виховного процесу, поряд із фізичним, моральним, ідейно-політичним, естетичним, екологічним та іншими формами виховання [4, с. 240]. Водночас, правове виховання, з точки зору педагогіки, є складовою спочатку політичного, а потім громадянського виховання. На підтвердження цього наведемо позицію Б.Т. Лихачова, який виводить систему правового виховання зі структури правової свідомості, елементами якої визнаються: правова грамотність, морально-правові та політичні почуття; правове мислення; потреба у правослухняній поведінці; воля, спрямована на активне дотримання правових норм, боротьбу проти їх порушень [5, с. 300-302]. Таким чином, правове виховання у педагогічній літературі розглядається невід'ємно від морального виховання. Тимпаче, що взаємодія правового виховання з іншими напрямками виховання: трудовим, моральним, професійним тощо, передбачає всебічний розвиток особистості [6, с. 61].

У довіднику «Юридична термінологія» правове виховання визначено як соціально-правова та педагогічна допомога особі у формуванні правової свідомості та правової культури, вихованні почуття людської гідності, розумінні соціальної цінності права; найгуманніший спосіб профілактики правопорушень, подолання явищ і наслідків правового нігілізму [7, с. 20].

На думку таких вчених як В. Альхіменко, О. Бариховська, Г. Давидов, В. Лозова, А. Міцкевич, В. Обухов, Є. Пенцова, І. Рябко, А. Тарас, Г. Троцько, М. Фіцула, Д. Ягупов під правовим вихованням варто розуміти

цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури і активної правомірної поведінки [8, с. 24]. Варто зауважити, що у своїй книзі «Правове виховання учнів» М. Фіцула сутністю правового виховання вважає формування правової настанови на узгодження прагнень і сподівань особи з інтересами і сподіваннями суспільства, тобто процес вироблення непохитних правових ідей і принципів у правосвідомості виховуваних, формування правової культури [9, с. 132–133]. З вказаних визначень поняття «правове виховання», на жаль, залишається не зрозумілим, адже невідомо, хто здійснює постійний вплив на людину (суспільство) з метою формування у неї правової культури і активної правомірної поведінки.

Водночас, заслуговує на увагу позиція вчених Н. Волкової, В. Головченко, Д. Керимова, А. Міцкевича, О. Степанова, відповідно до якої правове виховання слід розглядати як діяльність суспільства та держави, що спрямована на формування правомірної поведінки [10, с. 96]. Зокрема, А. Міцкевич стверджував, що метою правового виховання є надання людині необхідних для неї в житті юридичних знань, навчання її поважати закони і підзаконні акти та додержання їх. Тобто метою правового виховання є формування достатньо високого рівня правової культури, який направлений на зменшення кількості правопорушень.

Як організований системний вплив на свідомість і почуття людини з метою формування в неї правосвідомості визначали правове виховання А. Долгова, Ю. Кобринський, Л. Нечепоренко, М. Подберезський, І. Рябко. Так, А.І. Долгова у своїй книзі «Правове виховання молоді» підкреслює, що правове виховання має перетворювати правові норми (як зовнішній регулятор поведінки особи) в особистості норми поведінки громадян, робити їх внутрішнім регулятором [11, с. 9].

Як пише А.Д. Бойков, правове виховання - це організоване та цілеспрямоване формування правової свідомості особистості, складова частина єдиної системи виховання людини [12, с. 10]. У книзі «Правова

культура та питання правового виховання» Бойков А.Д. відстоює позицію з приводу того, що показником правової культури особистості є правова активність особистості (вища форма правомірної поведінки), що припускає: 1) наявність високого рівня правосвідомості; 2) готовність до ініціативної правомірної діяльності в правовій сфері на основі шанобливого ставлення до права, переконаності в необхідності й справедливості правових норм, їх добровільного здійснення, досконалого знання права (внутрішній аспект); 3) цілеспрямовану, ініціативну, позитивну соціально корисну діяльність особи, що перевершує звичайні вимоги до можливої і належної поведінки, спрямовану на розвиток демократії, зміцнення законності й правопорядку (зовнішній аспект) [13, с. 185].

На думку Г.Д. Маркової правове виховання являє собою лише ідеологічну діяльність, яка спрямована на формування свідомості та поведінки у правовій сфері індивідів та їх груп, правове виховання має особливу цінність для підвищення рівня правової свідомості та правової культури і являє собою цілеспрямовану, повсякденну, систематичну діяльність людини з оволодіння правовими знаннями, формування позитивних, правових мотивів і настанов, навичок правомірної поведінки, що полягає в самостійних зусиллях, спрямованих на вироблення звички до активної правомірної поведінки [14, с. 750]. Однак ядро теорії правового виховання, на думку Г.Д. Маркової, складає науково обґрунтована методологія і методика цілеспрямованого впливу на правосвідомість з метою формування правомірної поведінки. Зазначимо, що багато хто з науковців визнає значимість розробки методологічних і методичних проблем правового виховання, правового навчання, правової пропаганди. Якщо розглядати правове виховання як цілеспрямовану діяльність, то розробка ефективних прийомів і методів цієї діяльності стає не просто важливим, але й основним теоретичним та практичним завданням [15, с. 15-16].

Н.Н. Козюбра пропонує тлумачити правове виховання, перш за все, як діяльність, яка має спрямований вплив на правову свідомість та поведінку

громадян [15, с. 86]. На противагу цієї позиції, наведемо визначення правового виховання, надане Н.М. Крестовською та Л.Г. Матвєєвою. Правове виховання — це постійний, систематичний вплив на індивідів і суспільство в цілому з метою формування у них правової культури [16, с. 362]. Зазначимо, що Н.Н. Козюбра пропонує визначати правове виховання як діяльність, а не вплив, що, на нашу думку, є більш доцільним. Водночас, погодимось з позиціями вчених Н.М. Крестовською, Л.Г. Матвєєвою, О. Дамаскіним та В. Зюбінім, що метою правового виховання є формування у людини правової культури.

Заслуговують також на увагу наступні визначення. А. Брудний, В. Ягупов пропонують тлумачити поняття «правове виховання» як складний, тривалий процес, що охоплює виховну діяльність державних органів та суспільних організацій, а також усіх громадян. Вчені О. Дамаскін та В. Зюбін вживають термін «правове виховання» як сукупність форм і методів, що утворюють у своїй єдності систему впливу на людей з метою формування в них високої правової культури [9, с. 96]. На думку, Завальського А.М., Осауленко А.О., Тихомирова Д.О. правове виховання - це комплекс заходів, що здійснюються різними державними і громадськими організаціями (і не тільки ними), спрямований на виховання у громадян такої правової культури, яка охоплювала б усе передове в галузі знань про державу і право, поєднувало б ці знання з практикою, перетворювала б їх на законослухняну поведінку всіх членів суспільства [17, с. 112].

Провідний вчений Скакун О.Ф. додержується думки про те, що правове виховання — це цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури і активної правомірної поведінки [18]. В той же час, автор підручника «Теорія держави і права» пов'язує правове виховання з усіма видами соціального виховання — моральним, політичним, естетичним та ін. Такі види виховання можна назвати «субправовими», тобто такими, що «прилягають до правового», «пов'язані з правовим», оскільки всі вони втягуються в орбіту правового виховання [18].

Таким чином, узагальнюючи вище викладене, необхідним є зробити висновок про те, що вихідним пунктом у розумінні природи правового виховання є питання про його поняття. Зазначимо, що проблема правового виховання довгий час розглядалась педагогічною наукою як шлях морального вдосконалення особистості. Багато педагогів-теоретиків тісно пов'язують правове виховання з іншими видами виховання, особливо з моральним. Адже, право і мораль, у комплексному поєднанні, формують необхідну поведінку особи і суспільства в цілому відповідно до визначених норм та принципів поведінки.

На сьогодні правове виховання проявляє себе як багатогранне явище, через що існує плюралізм поглядів серед науковців щодо його тлумачення. В правовій науці державно-правове поняття «правове виховання» не має єдиного визначення. Наведені погляди вчених на визначення поняття «правового виховання» дозволяє дійти висновку про те, що правове виховання можна розглядати як діяльність, як вплив та як процес.

На нашу думку, правове виховання варто розглядати як складову виховного процесу, сутність якої полягає у систематичній діяльності суб'єктів правового виховання (держави, державних органів, громадськості, навчальних закладів), що має спрямований вплив на правову свідомість особи та суспільства в цілому з метою формування активної правомірної поведінки та високого рівня правової культури. Вказаний вплив на свідомість особи може проявлятися шляхом надання особі необхідних юридичних знань, навчання її дотримуватись і поважати закони.

З метою більш якісного та глибокого дослідження питання правового виховання у наступній науковій публікації планується дослідити його мету, завдання, функції та методи.

Список використаних джерел:

1. Стаканков А.В. Питання правового виховання в історії філософської думки / А.В. Стаканков // Науковий вісник. Серія «Філософія». – Харків: ХДПУ, 2001. – Вип. 8. – С. 131–136.
2. Макаренко Л.О. До проблеми формування правової культури в Україні / Л.О. Макаренко // Віче. – 2007. – № 18. – С. 52–53.
3. Коваленко Н.Ю. Особливості розвитку теорії правового виховання / Н.Ю. Коваленко // Науковий вісник. Серія «Право». – 2008. – Вип. 21. – С. 56–58.
4. Клунко Р.Ю. Теоретичні основи правового виховання старшокласників у історії вітчизняної педагогічної думки / Р.Ю. Клунко // Психолого-педагогічні науки. – 2014. – № 1. – С. 239–243.
5. Лихачев Б.Т. Педагогика : [курс лекцій / учеб. Пособие для студентов педагог. Учеб. Заведений и слушателей ИПК и ФПК] / Лихачев Б.Т. – [4-е изд., перераб. и доп.] – М. : Юрайт, 2000. – 523 с.
6. Головченко В. Юридична термінологія: довідник / В. Головченко, В. Ковальський. - К., 1998. - 560 с.
7. Формування правової культури як один із основних напрямків розвитку освіти Іванов Д.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/35_fpn_2014/philologia/9_180175.doc.htm - Назва з екрану.
8. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові української держави / І. Голосніченко // Право України. – 2005. – № 4. – С. 24–25.
9. Фіцула М.М. Правове виховання учнів / М.М. Фіцула. – К., 1997. – 248 с.
10. Криштак І.В. Принципи правового виховання учнів: класифікація та сутність / І.В. Криштак // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. Наук. Пр. – Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2006. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 90–98.

11. Долгова А.И. Правовое воспитание молодежи. - М. :Знание, 1979. – 47 с.
12. Бойков А.Д. О состоянии и задачах научных исследований проблем правосознания и правового воспитания // Вопросы эффективности правового воспитания: сб. Науч. Трудов. - М., 1977. – 214 с.
13. Бойков А.Г. Правовая культура и вопросы правового воспитания / А. Г. Бойков. - М., 1994. - 220 с.
14. Маркова Г.Д. Научные основы и организация правового воспитания молодежи. — К., 1978. – 152 с.
15. Криштак І.В. Педагогічні складники правової культури старшокласників / І.В. Криштак // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. Наук. Пр. – Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2005. – Вип. 23. – С. 59–66.
16. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання третє. – Х.: Одиссей, 2012. – 432 с.
17. Гетьман А.П. Правове виховання в сучасній Україні [Текст] : монографія / А.П. Гетьман, Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. / За ред. Тація В.Я., Гетьмана А.П., Данильяна О.Г. – Х: Право, 2010. – 368 с.
18. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-687.htm - Назва з екрану.